

СЕРГІЙ ГРОМЕНКО

СКОРОПАДСЬКИЙ І КРИМ

ВІД ПРОТИСТОЯННЯ
ДО ПРИЄДНАННЯ

«НАШ ФОРМАТ» · КИЇВ · 2021

[Почитати опис, рецензію і купити на сайті nashformat.ua](http://nashformat.ua)

УДК 94(477.75)

Г 19

Громенко Сергій

Г 19 Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання. —
К. : Наш Формат, 2021. — 352 с. : іл.

ISBN 978-617-7973-08-8 (паперове видання)

ISBN 978-617-7973-09-5 (електронне видання)

Чий Крим зараз і кому він має належати в майбутньому: Україні, Росії чи, може, Туреччині? Яким має бути статус півострова: незалежна держава, член союзу або суб'єкт федерації, автономія чи регіон під іноземним протекторатом? Кому має належати право управління Кримом — етнічній більшості чи корінним народам? Як Україні поводитися з півостровом — дати йому якнайширші повноваження чи запровадити пряме управління з Києва, умовляти кримчан добрим словом або ж запровадити безжальну економічну блокаду? Ці питання не увійшли до порядку денного 2014 року після російської анексії Криму, а постали перед Україною ще сто років тому. Книжку «Скоропадський і Крим» присвячено тим відповідям, які на ці виклики давали Україна й міжнародна спільнота наприкінці Першої світової війни.

УДК 94(477.75)

Усі права застережено

© Сергій Громенко, 2021

ISBN 978-617-7973-08-8 (паперове видання)

ISBN 978-617-7973-09-5 (електронне видання)

© ТОВ «НФ», виключна ліцензія на видання,
оригінал-макет, 2021

Зміст

<i>Передмова</i>	7
Від непорозуміння до співпраці: Україна і Крим 1917 року	10
ЧАСТИНА ПЕРША	
АКТОРИ ТА СЦЕНА: СКОРОПАДСЬКИЙ, СУЛЬКЕВИЧ, КРИМСЬКИЙ ПІВОСТРІВ	
<i>Розділ I.</i> Два генерали: Сулькевич і Скоропадський (1865/1873 – березень 1918 р.)	45
<i>Розділ II.</i> Кривавий Крим: від червоного терору до «Республіки Тавриди» (січень-квітень 1918 р.)	68
<i>Розділ III.</i> Забута перемога: Кримська операція Петра Болбочана (квітень-травень 1918 р.)	89
ЧАСТИНА ДРУГА	
НА РОЗДОРІЖЖІ 1918 РОКУ: ВІЗІЇ МАЙБУТНЬОГО КРИМУ	
<i>Розділ IV.</i> Валіза без ручки: німецька окупація Криму та його міжнародно-політичний статус (травень)	115
<i>Розділ V.</i> «...Якийсь тулуб без ніг»: чи можлива Україна без Криму? (травень-червень)	123

<i>Розділ VI.</i>	КРИМСЬКИЙ КРАЙ чи КРИМСЬКИЙ ХАНАТ: ІДЕЯ НЕЗАЛЕЖНОСТІ ПІВОСТРОВА (ТРАВЕНЬ-ЛИПЕНЬ)	151
<i>Розділ VII.</i>	«ЧОРНОМОРСЬКИЙ ФАТЕРЛЯНД»: КРИМ ЯК МАЙБУТНЯ НІМЕЦЬКА КОЛОНІЯ? (ТРАВЕНЬ-СЕРПЕНЬ)	177
<i>Розділ VIII.</i>	«...МАЄ ВХОДИТИ ДО СКЛАДУ РОСІЇ»: РАДЯНСЬКІ ПРЕТЕНЗІЇ НА КРИМ (ТРАВЕНЬ-ЛИСТОПАД)	187

ЧАСТИНА ТРЕТЯ

КРИМСЬКО-УКРАЇНСЬКІ ВІЙНА І МИР 1918 РОКУ

<i>Розділ IX.</i>	КРИМСЬКО-УКРАЇНСЬКА ХОЛОДНА ВІЙНА: ВИНУВАТЦІ ТА ПЕРЕДУМОВИ	209
<i>Розділ X.</i>	ПЕРЕКОП І АРАБАТ: КРИМСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ ПРИКОРДОННИЙ КОНФЛІКТ (ЧЕРВЕНЬ-СЕРПЕНЬ)	219
<i>Розділ XI.</i>	БЕЗ ХЛІБА І СОЛІ: УКРАЇНСЬКА БЛОКАДА КРИМУ (ЧЕРВЕНЬ-ВЕРЕСЕНЬ)	229
<i>Розділ XII.</i>	СПРОБА № 5: НЕВДАЛІ НАМАГАННЯ ПОРОЗУМІТИСЯ (ЛИПЕНЬ-СЕРПЕНЬ)	252
<i>Розділ XIII.</i>	АВТОНОМІЯ чи СУБ'ЄКТ ФЕДЕРАЦІЇ: ІДЕЯ КРИМСЬКО-УКРАЇНСЬКОГО СОЮЗУ (ВЕРЕСЕНЬ-ЖОВТЕНЬ)	271
<i>Розділ XIV.</i>	«ГЕНЕРАЛЬСЬКЕ» ПАДІННЯ (ЛИСТОПАД-ГРУДЕНЬ)	317
<i>Розділ XV.</i>	ЛЕБЕДИНІ ПІСНІ ПРЕМ'ЄРА ТА ГЕТЬМАНА (ГРУДЕНЬ 1918 – 1920/1945)	326
	<i>Післямова</i>	333
	<i>Додаток</i>	338
	<i>Вибрана бібліографія</i>	342

Передмова

Великий був рік і страшний рік по Різдві Христовому 1918-й, від початку революції другий. А ще цей рік був найдивовижнішим в історії кримсько-українських відносин за весь час від угоди Богдана Хмельницького з Іслямом III Гераєм у 1648-му й до остаточного приєднання півострова до материка в 1954-му. Унікальність ця полягала в тому, що ніколи перед тим і ніколи після того не ставалося так, щоб на один рік припадало аж два шанси зробити Крим українським, а заразом — щоб обидва шанси змарнували.

Навесні 1918 року Київ завдяки Кримській групі Армії УНР силою підтвердив свої претензії на володіння півостровом — і зупинився заледве за пів кроку до остаточної звितяги. Цьому славному та драматичному епізоду нашої минувшини присвячена моя книжка «Забута перемога. Кримська операція Петра Болбочана 1918 року». Вдруге неймовірна нагода підняти над Сімферополем синьо-жовті прапори трапилася восени того великого і страшного року, коли місцевий уряд Сулеймана Сулькевича скерував до української столиці делегацію для переговорів про об'єднання півострова з материком. Цій, може, й не такий героїчній, але не менш важливій сторінці історії й присвячена книжка, яку ви тримаєте в руках.

У цій праці не йдеться про історію України та Криму в усій повноті їхньої внутрішньої та зовнішньої політики, і тим більше — про 1918 рік загалом. Мета моєї роботи значно скромніша — описати

міжнародні суперечки навколо статусу Криму і спроби розв'язати проблему його належності, а також висвітлити перебіг кримсько-українських відносин, які коливалися від безкомпромісної економічної боротьби (навіть зі стріляниною на кордоні) до переговорів про права нового регіону в складі України.

Чий Крим зараз і кому він має належати в майбутньому: Україні, Росії чи, може, Туреччині? Яким має бути статус півострова: незалежна держава, член союзу чи суб'єкт федерації, автономія чи регіон під іноземним протекторатом? Кому має належати право управління Кримом — етнічній більшості чи корінним народам? Як Україні поводитися із півостровом — дати йому якнайширші повноваження чи запровадити пряме управління з Києва, умовляти кримчан добрим словом чи запровадити безжальну економічну блокаду? Всі ці питання увійшли до порядку денного не 2014 року після російської анексії Криму, вони постали перед Україною ще сто років тому. Тепер, коли всім зрозуміло, що після повернення півострова під повний український контроль його статус треба переглянути, порушені в книжці питання набувають особливої актуальності.

Кремлівська анексія спричинила вибухове зростання популярності історичних міфів, покликаних довести «історичні права» Росії на Крим, а разом — і заперечити подібні права України (див. мою книжку «250 років фальші. Російські міфи історії Криму»). Одне з чільних місць у цьому калейдоскопі брехні та пересмикувань посідає міф про те, що до 1954 року Україна до Криму не мала жодного стосунку. Натомість події 1918 року: і військові звитяги Болбочана, і дипломатичні успіхи гетьмана Павла Скоропадського — наочно доводять, що у стосунках Києва із Сімферополем Москва вже тоді була «третім зайвим». Питання лише в тому, чи здобудуть сучасні політики правильні уроки з досвіду столітньої давнини.

* * *

Ідея книжки «Скоропадський і Крим: від протистояння до приєднання» народилася під час написання циклу статей для проекту «Наша революція» (дякую Геннадієві Єфіменку) на приязних сторінках «Ділової столиці» (дякую Ользі Сантарович) і знайшла роз-

виток у відповідному розділі колективної монографії «Українська Держава — жорсткі уроки» (дякую Кирилові Галушку). Але обсяг видань, приурочених до столітнього ювілею другого Гетьманату, не дав змоги вповні розкрити тему кримсько-українських відносин, та й оперативність тоді була важливішою за ґрунтовність. Отож мені знадобилося два роки, аби від окремих розвідок перейти до цілісної картини народження й падіння ідеї кримсько-українського союзу 1918-го, яку я і виношу на ваш суд.

На окрему подяку заслуговує мій колега і товариш Владлен Мараєв, який чимало прислужився дослідженню та популяризації цієї теми.

Від непорозуміння до співпраці: Україна і Крим 1917 року

Джафер Сейдамет

Номан Челебіджіхан

1

На початку Першої світової війни «кримське питання» ще не стояло на порядку денному. Російська імперія була занадто сильною і надійно утримувала півострів, аби її головні вороги — Німеччина й Туреччина — могли всерйоз сподіватися його захопити. Бойові дії на Чорному морі аж до 1917 року наочно показували: перевагу в маневреності на воді зберігав німецько-турецький флот, але на суходолі домінувала російська армія. Втім, питання Криму час від часу таки спливало в далекосяжних планах ворогуючих сторін.

У Німеччині низка політичних сил, таких як Пангерманський союз, наполягали не просто на військовому розгромі Російської імперії та перенесенні її кордонів далеко на схід, а й на активній колонізації українських земель. Один із найбільших німецьких промисловців, сталеливарний магнат Август Тіссен вимагав розширення сфери впливу Берліна аж до Криму і Кавказу, щоб мати можливість сухопутним шляхом дістатися до Малої Азії та Персії через Приазов'я.

Ситуація різко змінилася після початку в 1917 році революції в Росії та на її національних околицях: зокрема в Україні та в Криму. Становище кримських татар у Російській імперії було ще гіршим, ніж українців: до спільного національного та соціального безправ'я додавався відвертий релігійний тиск. У результаті колоніальних дій імперської влади частка кримських татар на півострові скоротилася з понад 95 % у 1783-му до 29 % у 1917-му. Втім, завдяки подвижницькій роботі титана кримськотатарського національного відродження Ісмаїла Гаспринського, який довгі роки видавав найстаршу у світі мусульманську газету «Терджіман — Перекладач» і розробив нову систему шкільної освіти, кримські татари стали на шлях творення модерної нації.

Під час та після революції 1905 року в суспільному русі кримців оформилися дві течії: поміркованіша «соціалістична» та радикальніша «младотатарська», а пізніше з'явилися й інші. Після утворення в Росії Державної Думи кримських татар у ній репрезентували Решид Медієв (II скликання, кадет) та Ісмаїл Муфтії-заде (III скликання, октябрист).

Перша світова війна, з одного боку, погіршила стан справ — кримців підозрювали в симпатіях до єдиновірної їм, але ворожої Росії Туреччини, а з іншого — дала вирішальний поштовх усім революціям, зокрема й кримськотатарській. Не вистачало лише лідера — і він не забарився.

2

Якщо Гаспринського можна вважати «кримським Грушевським», то «півострівним Винниченком», безумовно, був громадський діяч, поет і богослов Номан Челебіджіхан. Він народився 1885 року в селі Біюк-Сунак поблизу Джанкою. Його мала батьківщина згодом розділила долю багатьох своїх сусідів по Степовому Криму: у вересні 1944 року в спустіле після депортації село заїхали нові мешканці, а згодом — неначе в насмішку, саме 18 травня 1948 року історичну назву населеного пункту змінили на сумнівні Чирки, а протягом 1970-х село повністю знелюдніло і зникло з мапи.

У селі була своя мечеть, при ній, зрозуміло, імам — необхідний землевласник Ібраїм Челебі — і саме у нього народився хлопчик Номан. Мати також походила з гарного роду — Джіганшаха Челебі, але вони з чоловіком не були родичами: первісно «челебі» — це титул, що надавався людям освіченим та авторитетним, допоки не став частиною імені. До речі, така ситуація спричинила курйоз — у російських імперських документах Номана Челебіджіхана офіційно записали Челебі Челебієвим.

Завдяки інтелігентному походженню Челебіджіхан не мав проблем із навчанням: спочатку в місцевій школі, потім — у медресе села Акчори (*Василівки, нині не існує*), потім — у середній школі Сімферополя і зрештою — у Зинджирли-медресе — найстаршому вищому навчальному закладі Криму (з 1500 р.) і єдиному вцілому в радянську добу.

Революція 1905 року в Російській імперії справила на хлопця неабияке враження. Ще до того, зачитуючись газетою «Терджіман», Номан побачив головну причину всіх бід свого народу в неосвіченості. Після революційного зриву, добре відчутного у Криму з його

броненосцем «Потьомкін» і крейсером «Очаків», він зрозумів, що без розгалуженого та масштабного політичного руху на покращення становища кримських татар годі сподіватися. Лівodemократична орієнтація, набута Челебіджіханом у юності, нікуди не зникла й потім.

Але залишитися на півострові вчорашній студент не зміг — батько збанкрутів. У 1906 році Номан з допомогою родичів переїхав до Стамбула, де два роки прожив у районі Атбазар, навчаючись у школах Мерджан та Вефа Лісесі. З 1908 по 1912 рік молодий Челебіджіхан здобував освіту на юридичному факультеті Стамбульського університету. У цей час він мешкав у районі Карагумрюк, де винаймав кімнату разом з кількома земляками.

Роком пізніше разом із однокашниками Номан заснував кілька студентських об'єднань: «Асоціацію молодих татарських письменників», у якій з'явилися його перші літературні твори, «Товариство кримськотатарської учнівської молоді» та підпільну «Vatan» («Батьківщина»). Члени останньої організації, створеної під впливом молодотурецького руху, поклялися працювати на благо Криму і вивести його на шлях свободи, а поки друкували історичні та політичні статті, поширюючи їх серед численної кримськотатарської діаспори. Цілковімовірно, що за «соціалістичну» пропаганду під час Молодотурецької революції 1908 року Номана ненадовго ув'язнили.

Після завершення навчання у Стамбулі Челебіджіхан повернувся до Криму, але здобута турецька освіта не забезпечила молодшу людину вдома роботою. Певний час у 1912 році він провів у Бахчисараї, жив у будинку Гаспринського, грав у виставах місцевого театру та брав участь у роботі Благодійного товариства. Промова Челебіджіхана на відкритті цього Товариства так вразила присутніх, що один із них, Ісмаїл-ага Дервіш, одразу ж пожертвував свій гостьовий будинок та кав'ярню при ньому на потреби благодійників.

Із 1913 року Номанові довелося опановувати вже російське право на юридичному факультеті Санкт-Петербурзького психоневрологічного інституту, що нині носить ім'я його славетного засновника — Владіміра Бехтерева. Навчання в російській столиці було найважчим періодом у дореволюційному житті Номана Челебіджіхана. Без підтримки батьків він змушений був каторжно працювати — зокрема мостити камінням вулиці, а від тієї роботи часто хворів. Роки нав-

чання в Петрограді збіглися в часі з Першою світовою війною, і це також не сприяло реалізації задумів уже тридцятилітнього кримця.

Іноді сумні обставини змушували Челебіджіхана ненадовго повертатися додому — так, у 1914 році він був присутнім у Бахчисараї на похованні Гаспринського, і знову його промова про вплив просвітника на тюркську культуру захопила слухачів.

Трохи апокрифічний вигляд має історія одруження Челебіджіхана. У найкращих романтичних традиціях він кохав якусь невідому нам дівчину, але не міг зв'язати її долю зі своєю через злидні. Натомість друзі наполегливо радили йому одружитися на доньці євпаторійського багатія Сеїта Абді Аджи — єдиній у батьків. Такий шлюб автоматично завершував добу нужденності в житті Номана, але саме це й було причиною його вагань. Челебіджіхан не хотів, щоб його вибір супутниці життя визначався грошима.

Проте бажання зосередитися на навчанні та служінні власному народові переважили, і врешті-решт наш герой приїхав до Євпаторії, зробив пропозицію, одружився та повернувся до Петрограда вже не бідним студентом, а заможним міщанином. Новий статус допоміг йому пережити важкі часи, бо імперія під тиском війни розвалювалася, а в столиці виник дефіцит продовольства.

Але насолодитися сімейним життям Номану не судилося. У грудні 1916-го — січні 1917 року російські війська були змушені прийти на допомогу союзній Румунії, чия армія була вщент розбита австро-німецькими військами. Утворився Румунський фронт і Челебіджіхан як доброволець-однорічник («вольноопределяющийся») відбув туди. Втім, гризти солдатський хліб довго йому не довелося — на початку березня російське самодержавство впало, тож Номан поспішив додому, щоб узяти безпосередню участь в омріяному кримському відродженні.

Разом із Челебіджіханом із фронту повертався його найближчий друг і соратник, «кримський Петлюра», — публіцист та військовий Джафер Сейдамет, який народився 1889 року в сім'ї купця, студіював право в Стамбулі та Сорбонні, закінчив у Москві школу прапорщиків, воював у Румунії.

3

У середині березня 1917 року мусульманська фракція Державної Думи телеграфувала у Крим, вимагаючи прислати до Петрограда двох кримських татар для участі в обговоренні ідеї скликання Всеросійського мусульманського з'їзду, оскільки на той момент у Думі не було жодного кримця.

Вже 25 (12) березня з ініціативи революціонера Алі Боданинського відбулися збори кримськотатарського Благодійного товариства, на яких утворився Тимчасовий мусульманський революційний комітет із 15 осіб, який сам Алі й очолив. Ревком делегував до Петрограда Мустафу Кипчакського та Асана Сабрі Айвазова, а також узявся за підготовку з'їзду мусульман Криму. 30 (17) березня після урочистого молебня тисячі кримських татар на новому кладовищі Сімферополя присягнули на вірність Тимчасовому уряду Росії.

7 квітня (25 березня) у Сімферополі відбувся перший Всекрымський мусульманський з'їзд, що зібрав до 2 тисяч делегатів від 12 організацій. Засідання вів Сеїтджеліль Хаттатов.

На з'їзді утворили орган національно-культурного самоврядування кримських татар, Центральну Раду та Генеральний Секретаріат в одній установі — Тимчасовий Кримсько-Мусульманський Виконавчий Комітет, широко відомий під скороченою назвою Мусвиконком. До нього обрали 50 осіб, пізніше його склад затвердив Тимчасовий уряд. Головою Мусвиконкому обрали Номана Челебіджіхана, одночасно його вперше в новітній історії голосуванням призначили на посаду голови Духовного правління — муфтієм Криму, Західної Росії, Польщі та Литви. За кілька днів із фронту до столиці Криму прибув ешелон, яким з Одеси повернулися Челебіджіхан та Сейдамет, викликані телеграмою про обрання до Мусвиконкому.

До Центрального комітету нового органу увійшли ще п'ятеро чи шестеро осіб, серед яких особливу роль відігравав Амет Озенбашли. Амет керував розвитком мережі місцевих мусульманських комітетів, а його сестра Наджіє була однією з перших кримськотатарських жінок-учительок.

Мусвиконком, що на 80 % складався із соціалістів різного ґатунку, окреслив три головних напрями реформ: а) підготовка до Установчих Зборів; б) шкільна реформа; в) вакуфна реформа. Сейдамет очолив комісію з вакуфів — чи не найважливіший «фронт робіт». Вакуфи — землі та майно, доходи від яких спрямовувалися на утримання ісламських культових споруд та духівництва, — були ласим шматком: понад 90 тисяч гектарів землі та 800 тисяч рублів у цінах 1914 року. Відібрати вакуфи у консервативних мулл означало вирішити питання голоду серед найбідніших кримців та вибити опору з-під «реакційних» кіл і зміцнити власні позиції. І хоча Петроград до останнього тягнув із передачею вакуфів в управління Мусвиконкому, це все ж сталося.

Із 18 (5) квітня 1917 року Мусвиконком офіційно з дозволу Тимчасового уряду почав керувати всіма справами кримських татар на півострові та представляти цей народ у стосунках із центральною владою. Одночасно продовжували функціонувати губернські органи влади, підпорядковані центральному уряду в Петрограді.

3 травня (20 квітня) 1917 року з Петрограда повернувся Айвазов, заочно обраний до Мусвиконкому, і його призначили другим редактором нової офіційної кримськотатарської газети «Міллет» («Нація»), формальним очільником якої став Сейдамет. А вже в липні з'явилася і російськомовна газета «Голос Татар», яку редагували Боданинський та Халіл Чапчакчі.

Паралельно розгорталися й інші реформи. Завдяки Челебіджіхану в Сімферополі відкрили жіночу гімназію та технікум, на базі Зинджирли-медресе утворили Педагогічний інститут, короткострокові курси підвищення кваліфікації та обов'язкові іспити охопили всіх учителів-кримців. Також заборонили публічне носіння чадри жінками.

Цілком природно, що діяльність Мусвиконкому та особисто Челебіджіхана викликала гостре незадоволення консервативних кіл кримських татар, головно духівництва, але й аристократії — мурз — також. Ще на історичному засіданні 7 квітня (25 березня) 1917 року одного з лідерів консервативного руху, колишнього міського голову Бахчисарая Сулеймана Кримтаєва піддали обструкції й змусили залишити з'їзд. Прибічники «традицій» та вороги емансипації жі-

нок розгорнули кампанію проти «безбожників», але, врешті-решт, 7 серпня (24 липня) їхнього духовного провідника — імама Ібраїма Тарпі — виключили з Мусвиконкому за інтриги проти Челебіджіхана.

Навесні-влітку 1917 року було створено 124 районних виконавчих комітети, які впроваджували політику Мусвиконкому на місцях. 6 травня (23 квітня) постав Тимчасовий жіночий мусульманський виконавчий комітет на чолі з М. Абдураманчиковою. Паралельно в окремих місцевостях під шефством Челебіджіхана почали створювати жіночі та молодіжні комітети, а в Сімферополі та Бахчисараї — навіть студентські й шкільні.

Ще однією однозначною перемогою національного руху стала участь кримських татар у Всеросійському мусульманському з'їзді в Москві 23–28 (10–15) травня 1917 року. За три дні до того Мусвиконком провів збори, на яких обрали 25 представників від півострова. Після кількадечних гарячих дебатів московський з'їзд ухвалив резолюцію про розбудову Росії як федеративної демократичної республіки.

4

На цей момент питання щодо належності Криму Україні ще не було розв'язане. На думку Михайла Грушевського, висловлену ним у брошурі «Якої ми хочемо автономії та федерації» від 20 (7) квітня 1917 року,

Українці хочуть, щоб з українських земель Російської держави (бо про них говоримо поки що, не зачіпаючи іншого питання — об'єднання всіх українських земель) була утворена одна область, одна національна територія. Сюди, значить, мусять ввійти губернії в цілості або в переважній часті українські — Київська, Волинська, Подільська, Херсонська, Катеринославська, Чернігівська, Полтавська, Харківська, Таврійська і Кубанська.

Критерієм, за яким ці землі віднесли до України, слугувала питома вага українців у складі населення. На зазначених територіях вони

становили від 50 до 97 % усіх мешканців. Окреслена таким чином територія Наддніпрянської України займала площу 583 тис. км². Підстави визначати Таврійську губернію як «переважно українську» дала Грушевському демографія. Відповідно до результатів Всеросійського перепису населення 1897 року, у регіоні мешкало 1 447 790 осіб, причому 611 121 людину, або 42,2 % мешканців, складали українці, 404 463 (27,9 %) — росіяни, 196 854 (13,6 %) — кримські татари. Однак із 8 повітів, на які поділялася губернія, українці переважали лише на трьох материкових, натомість більшість на півострові становили росіяни або кримські татари. Ця диспропорція і визначила проблемність статусу Криму у складі України.

Детально межі України обговорювались на Всеукраїнському національному конгресі 19–21 (6–8) квітня 1917 року в Києві. У перший день роботи конгресу зачитали реферат Федора Матушевського «Про національних меншостей», у якому автор зазначав:

Україною ми називаємо край, заселений поспіль нашим українським народом; край, в склад якого входить, зокрема, з повіти (Бердянський, Дніпровський і Мелітопольський) Тавричеської губернії.

20 (7) квітня на конгресі виступив Валентин Садовський із доповіддю на тему: «Про територію і населення автономної України». Зокрема він зазначив, що південним кордоном України є Азовське і Чорне моря, але без Південного берега Криму. До української території він відносив, у тому числі, «частини окремих неукраїнських в цілому губерній», зокрема вказані повіти Таврійської губернії. Таким чином, уперше пролунала думка про можливий поділ губернії на «українську» та «неукраїнську» частини. Обом виступам опонував одеський делегат Іван Луценко, який наголосив на неприпустимості виключати з автономної України Південний берег Криму — з огляду на те, що там проживало чимало українців. Його підтримали ще кілька промовців.

Зрештою, конгрес так і не ухвалив остаточної резолюції щодо меж автономної України та приналежності Криму. На ньому лише встановили квоту представництва в Українській Центральній Раді

(УЦР) від Таврії — три особи. Наприкінці квітня першим кооптували до складу УЦР Юрія Дежур-Журова — мешканця Севастополя (на думку деяких дослідників, він репрезентував кримських татар). Це може свідчити про те, що Центральна Рада хоча й не визнала Крим українським, але й не відмовилася від цієї ідеї в майбутньому.

Ще важливішими для визначення статусу півострова стали переговори між Центральною Радою та вищим органом влади Росії — Тимчасовим урядом. Так, 24 (11) травня 1917 року, формуючи директиву делегації для поїздки до Петрограда, УЦР ухвалила «декларацію у справі утворення Крайового комісаріату», який мав би бути посередником у стосунках представників українських губерній із центральним урядом. Крайову раду при комісарі мали утворити делегати 9 губерній, зокрема Таврійської, при цьому передбачалася можливість виокремлення з цих губерній неукраїнських частин за згодою Тимчасового уряду та їхнього населення. Втім, цю пропозицію Петроград повністю відкинув.

У результаті проголошений 23 (10) червня 1917 року I Універсал так і не окреслив географічних меж української автономії, дозволивши «кожному селу, кожній волості, кожній управі городській чи земській» визначатися зі своїм ставленням до «справи українського народу» самостійно.

У відповідь до Києва прибула делегація Тимчасового уряду на чолі з Александром Керенським, яка 13 липня (30 червня) 1917 року провела переговори із представниками Центральної Ради щодо етнографічних меж України. Наступного дня Володимир Винниченко, доповідаючи на засіданні УЦР про хід обговорення кордонів України, сказав:

Мною було зазначено, що ми вважаємо 10 губерній за безспірні, решта — як частина інших губерній — повинні бути обслідувані.

До дев'яти вже згаданих вище губерній, зокрема Таврійської, які вважалися «безспірно українськими», Винниченко додав ще Бессарабську. Проте й цього разу сторонам не вдалося залагодити питання кордонів. Тож і в II Універсалі 16 (3) липня 1917 року про межі України не йшлося.

У першій декаді липня 1917 року Таврійський губернський комісар (підпорядкований Тимчасовому уряду) Ніколай Богданов отримав з Києва телеграму за підписом керівника Генерального Секретаріату Винниченка із пропозицією прибути на «попередню крайову нараду» 7 серпня (25 липня).

Бюро губернского комітету 27 (14) липня розглянуло це питання, та, взявши до уваги відсутність будь-яких директив уряду з приводу включення Таврійської губернії до складу України, постановило делегатів на нараду не посилати. Рішення Бюро підтримали на нараді громадських організацій Таврійської губернії, яка завершилася 14 (1) серпня. Нарада ухвалила таке звернення до центральної влади в Петрограді:

Визнати неможливим включення тієї чи іншої місцевості до складу будь-якої автономної територіальної одиниці без чітко висловленого бажання населення даної місцевості; звернути увагу Тимчасового уряду на те, що питання про включення Таврійської губернії до складу автономної України не вирішене жодною із громадських організацій губернії та що у зв'язку з цим і вирішення його Тимчасовим урядом є також передчасним.

Потужного удару українським територіальним амбіціям Тимчасовий уряд завдав, видавши 17 (4) серпня 1917 року «Тимчасову інструкцію Генеральному Секретаріатові», відповідно до якої українська автономія поширювалася лише на губернії Київську, Волинську, Подільську, Полтавську та Чернігівську (і то з деякими винятками). Таким чином, уся Таврійська губернія вилучалася з меж України. Цікаво, що 21 (8) серпня мандатна комісія Центральної Ради відхилила прохання керченської громади на окреме представництво, обґрунтовуючи це тим, що місто розташоване в Таврії, яка вже має свою квоту. На засіданні УЦР 22 (9) серпня того ж року представник Таврії Яким Христич виступив із протестом проти «анексії таврійських земель Тимчасовим урядом», утім, після тривалих дебатов «інструкція» таки була затверджена.

З цього моменту і аж до захоплення Криму більшовиками губернська влада послідовно відмовлялася визнавати українську вла-

ду навіть у північних повітах, не кажучи вже про півострів, наполягаючи на єдності губернії.

5

Що ж про це думали кримські татари? 4 серпня (22 липня) 1917 року в газеті «Голос Татар» вийшла так звана «Політична програма татарської демократії». Цей документ складався з дев'яти пунктів, що охоплювали широке коло питань — від перерозподілу вакуфів до татаризації армії. Але найголовніше, «Програма» передбачала створення татарської автономної республіки у складі єдиної федеративної демократичної Росії.

Конфронтація між кримськотатарським рухом та губернською владою загострювалася, і достатньо було маленької іскри для потужного вибуху. Цією іскрою стала проблема національних військових підрозділів у Криму.

За прикладом українізації полків імперської армії, Челебіджіхан і сам загорівся ідеєю створення кримськотатарських військових формувань.

У травні-червні 1917 року він звертався до військового міністра та навіть відрядив делегацію до Петрограда із проханням перевести з фронту до Криму запасні частини Кримського кінного полку, але отримав відмову. Тоді Челебіджіхан почав самостійно об'єднувати солдатів — кримських татар, які залишалися на півострові, під одне командування. Так постав 1-й кримськотатарський батальйон.

У липні 1917 року в батальйоні почалися заворушення, спричинені бажанням командування включити його до маршового полку й відправити на фронт. Бійці, натомість, хотіли залишитися, щоб охороняти домівки в умовах революційного неспокою. Крім того, Сімферопольська рада солдатських депутатів звинуватила Челебіджіхана в підбурюванні солдат до непослуху, а частина кримців-традиціоналістів написала на нього донос до губернської контррозвідки, закинувши йому зв'язки з Туреччиною.

У підсумку 5 серпня (23 липня) 1917 року за Челебіджіханом приїшли. Ось як він сам згадував події того дня:

Це було близько 4:00 ранку. Оскільки я був зайнятий написанням документів, дверний дзвінок продовжував дзвонити протягом майже десяти хвилин. Слуги були хворі, тому я пішов до дверей і запитав:

— Хто там?

— Це глава міліції, я хочу побачити Челебієва! — відповіли мені.

— Дайте Челебієву подумати про це! — сказав я, і почав обдумувати ситуацію. Якби я не відчинив, вони б чекали до ранку, а потім вибили старі двері та вікна. Я справді не заперечував би, якби кулі потрапили в мене, але існувала ймовірність, що вони могли влучити у невинних слуг. Та обставина спонукала відчинити двері.

Я пояснив це слугам, які потім підійшли, і вийшов до міліції. Їх було дванадцять, начальник міліції і різні чоловіки. Вони повідомили мені, що вони тут, аби заарештувати мене. Із документів випливало, здається, що вони були з «Контррозвідального бюро» і мали право заарештувати будь-кого, включаючи прем'єр-міністра. Я не погодився з ними і сказав:

— Я муфтії (Криму), і це моя резиденція. Без дозволу міністра внутрішніх справ ніхто не має права мене заарештувати. Якщо хто намагатиметься заарештувати мене, я готовий зробити все, що в моїй владі, щоб протистояти цьому арешту. Я рішуче протестую і продовжуватиму протестувати проти цього. Я знаю, що ви з офіційного відомства Тимчасового уряду, але я не піду добровільно. Вам доведеться застосувати брутальну силу!

Тоді озброєні багнетами чоловіки насильно вивели мене з дому. Я опротестував їхні дії, заявивши, що не вважаю себе в'язнем. Я повторив свою заяву в Ак'ярі (Севастополі). Вимагаючи від них визнати свій статус не-ув'язненого, я намагався довести, що Муфтіят не підвладний Контррозвідальному бюро.

Разом із Челебіджіханом був заарештований та доправлений до Севастополя і командир новоутвореного кримськотатарського батальйону — прапорщик Хісаметдін Шабаров. Відповіддю на дії влади став вибух незадоволення серед кримських татар: від гнівних телеграм із місць і безперервних нарад громадських організацій до зборів біля севастопольської в'язниці рішуче налаштованих солдатів-кримців.

Спонтанелічена влада заборонила будь-які мітинги та зібрання до середини серпня. Втім, наступного дня контррозвідка визнала, що заарештувала Челебіджіхана та Шабарова безпідставно, тож обох відпустили, а муфтія ледь не на руках принесли до Сімферополя.

Саме в Сімферополі 6–7 серпня (24–25 липня) 1917 року відбувся I кримськотатарський делегатський з'їзд, що мав на меті узгодити співпрацю регіональних відділень Мусвиконкому з демократичними та соціалістичними партіями. Під враженням відвертого конфлікту із губернською владою кримськотатарські делегати вирішили відмовитися від беззастережної орієнтації на Тимчасовий уряд, і натомість шукати підтримки в Центральній Раді. Сейдамет так писав про тогочасні настрої в «Деяких спогадах»:

Анархія, котра оточувала нас з усіх боків, промовисто доказувала нам безпідставність наших намірів зберегти країну на договірній основі з росіянами, з російською владою. Це поставило нас перед необхідністю більш поглибленого вивчення національного руху українців.

Одночасно до Києва відбула делегація Мусвиконкому у складі Сейдамета та Озенбашли. У Києві вони зустрілися з Грушевським, Винниченком та секретарем міжнаціональних (пізніше — міжнародних) справ Олександром Шульгиним. Під час переговорів обидві сторони визнали необхідність спільної боротьби з російським централізмом. Як гості кримські делегати відвідали засідання УЦР та протягом кількох днів мали численні зустрічі з представниками української інтелігенції. Щоденна кадетська газета «Рѣчь» за 8 серпня (26 липня) 1917 року писала:

Українську Раду відвідала особлива депутація мусульман, що звернулися із проханням підтримати їхнє прагнення до встановлення автономії у Криму. Мусульмани висловлюють побажання, щоб Крим територіально був приєднаний до України. Мусульмани представили Раді доповідну записку, основні пункти якої вимагають сконцентрувати всіх службовців та мусульман-солдатів у Криму, утворивши з них окреме військо при штабі округу.

Однак наприкінці візиту, 11 серпня (29 липня), офіційний орган Мусвиконкому «Голос Татар» надрукував таке повідомлення:

Обговоривши домагання мусульман про автономію Криму, Генеральний Секретаріат не погодився з деякими з них, визнавши взагалі передчасним зробити кроки поперед центрального уряду до вирішення питання про територію. У той же час Тимчасовий Кримсько-Мусульманський Виконавчий Комітет для відновлення істини заявляє, що з подібним дорученням жодна депутація відряджена до Української Ради не була.

Газета Трудової народно-соціалістичної партії «Народное слово» за 13 серпня (31 липня) 1917 року висловила сумніви в тому, «що ці вимоги [приєднання Криму до України] є виявом волі всієї національної чи віросповідної групи». Найвірогідніше, що причиною такого демаршу з боку Мусвиконкому стало непорозуміння з головного питання — належності Криму: чи то делегати перевищили свої повноваження, чи то Київ жадає забагато.

Сейдамет у своїх мемуарах згадує, як таємно і без дозволу зняв у приймальні Винниченка мапу України, на якій

горизонтальною прямою, накресленою від Кефе [Феодосії] до Гьозлева [Євпаторії], був розрізаний навпіл Кримський півострів, північна частина якого повністю викрашена у колір України. Ця етнографічна карта цілком не відповідала дійсності. На півночі Криму навіть в останні десятиліття посиленої русифікації було дуже мало українців, ніде у Криму вони не складали більшості. Відповідно, цією картою, заснованою на брехні, вони декларували свої політичні цілі. Це і було для нас важливим. У майбутньому ця карта принесла чималу користь на шляху до нашої незалежності.

Із цього факту, а також з гнітючого враження, яке на нього справило особисте спілкування з Винниченком, Сейдамет зробив невтішний висновок:

Без сумніву, навіть українцям, з якими ми підтримували більш-менш дружні зв'язки, повністю довіряти було б нерозумно. Цілком можливо, що вони прагнули послабити нас, скориставшись нашим протистоянням із росіянами, позаяк і від них, природно, можна було очікувати появи бажання взяти владу у Криму у свої руки. А тому ідею незалежності Криму ми оберігали як від росіян, так і від українців, одночасно сподіваючись і розраховуючи на заступництво Туреччини.

6

Вирішальним раундом кримсько-українських переговорів, де й відбулося остаточне визначення сторін щодо належності Криму, став проведений у Києві З'їзд представників народів та областей, що прагнули до федеративного перевлаштування Росії. На цьому З'їзді планувалося розробити план реформування російської централізованої держави у федерацію самостійних демократичних республік та областей.

2 вересня (20 серпня) 1917 року Мусвиконком у Сімферополі отримав телеграму від Центральної Ради із запрошенням на з'їзд. 9 вересня (27 серпня) після наради голів місцевих мусульманських комітетів Мусвиконком відповів УЦР згодою як

заступник кримськотатарського Курултаю, вважаючи очевидним, що подібний титул надасть більшу авторитетність його представникам, відправленим на з'їзд.

19 (6) вересня делегація із 10 осіб (зокрема й 2 жінки) вирушила до Києва. З'їзд народів Росії (14 національностей та регіонів) відбувався 21–28 (8–15) вересня 1917 року під головуванням Грушевського, кримський делегат Алі Сеттаров був одним із двох секретарів з'їзду, доповідь про революційний рух кримських татар на третій день робив Озенбашли:

Нехай знають усі, що кримські татари обстоюватимуть свободу всіх народів, але не дозволять нікому встановити будь-яку ге-

гемонію на Кримському півострові. І на цей раз кримські татари вже не покинуть свого краю без завзятого захисту своїх прав і здобутої свободи.

Після тривалих дебатів З'їзд ухвалив резолюцію про перетворення Росії з «тюрми народів» на федеративну державу. Для розробки плану національного будівництва та «для організації Союзу народів» Росії З'їзд створив у Києві спеціальний орган — «Раду народів». Кожна нація, зокрема кримськотатарська, мала в ньому чотирьох представників. Ще важливіші питання обговорювалися в кулуарах — зокрема і про статус Криму. Ось як про це розповідав на II кримськотатарському делегатському з'їзді 14–15 (1–2) жовтня сам Челебіджіхан:

Пункт про форму правління в нашій країні... вимагає такої форми правління, при якій була б гарантована наша самостійність як нації, звичайно, за винятком питань зовнішньої політики та воєнного... Комітет наш знайшов такий устрій в Україні цілком відповідним нашим інтересам. Але перед нами постає нове питання: про кордони. Ми вважали за необхідне запитати у [Центральної] Ради: «чи входить Кримський півострів у межі вашої територіальної автономії?». З цією метою були направлені наші до Києва делегати, яким доручили привітати Раду з Україною з тим, щоб Рада, у свою чергу, привітала б нас з Кримом... Після десятиденного обговорення на цьому З'їзді народів, між іншим, було ухвалено резолюцію про те, що Крим належить кримцям. На це я дивлюся як на наш тактичний успіх, із чим вони нас і привітали, заявивши: «можете управляти Кримом так, як вам заманеться».

Ба більше, як стверджував Айвазов 20 листопада 1928 року, на З'їзді Мусвиконком «уклав договір із Радою про кордони Криму та про визнання Україною самостійності Криму». Отже, є всі підстави стверджувати, що саме під час З'їзду народів Україна визнала право кримських татар на самовизначення і відмовилася від претензій на територію півострова. Саме цим, а не уявною недолугістю лідерів УЦР пояснюється той факт, що Крим опинився поза межами новонародженої української державності.

7 листопада (25 жовтня) 1917 року у відповідь на більшовицький переворот у Петрограді Українська Центральна Рада утворила Крайовий комітет з охорони революції в Україні. За два дні була опублікована відозва цього Комітету, яка задекларувала поширення його влади «на всю Україну, на всі дев'ять губерній» — від Київської до Таврійської.

У цей час Сейдамет вдруге прибув до Києва для зустрічі із секретарем з військових справ Симоном Петлюрою, а пізніше у приватній розмові Грушевський та Шульгин запевнили його, що під «Таврійською губернією» розуміється лише Північна Таврія, а Крим до складу України не входить. Тож уже 13 листопада (31 жовтня) УЦР проголосувала за Постанову про з'єднання українських земель, у якій, зокрема, ухвалювалося:

Поширити в повній мірі владу Генерального Секретаріату на всі відмежовані землі України, де більшість людності є українською, а саме — Херсонщину, Катеринославщину, Харківщину, материкову Таврію, Холмщину, частину Курщини та Вороніжчини.

Так українська влада офіційно проголосила курс на поділ Таврійської губернії на дві частини, північна з яких мала стати складовою нової держави. Така сама позиція була підтверджена у «Відозві Генерального секретаріату до громадян, урядових і громадських установ» 16 (3) листопада 1917 року:

Херсонщина, Харківщина, Катеринославщина і Таврія (без Криму) включаються в територію єдиної України.

20 (7) листопада 1917 року був оприлюднений III Універсал, який, на відміну від попередніх, чітко окреслював кордони щойно проголошеної Української Народної Республіки. Ужите в універсалі словосполучення «Таврія (без Криму)» набуло державної ваги. Так само відповідно до п. 2 Закону про вибори до Установчих зборів УНР, затвердженого 24 (11) листопада, утворювалася, серед інших, Таврійська виборча округа, «в яку входять Бердянський, Дніпровський та Мелітопольський повіти Таврійської губернії».

Ба більше, «Звернення Генерального секретаріату до урядів Південно-Східного союзу козаків, горців, народів вільних степів» від 6 грудня (23 листопада) 1917 року, у якому містився заклик до утворення уряду Росії на федеративних засадах, було адресоване, серед інших, і «органу влади автономного Крима» (до речі, ідею створення «загальнодержавної влади спільними зусиллями Народної Ради, Генерального секретаріату, урядів Сибіру, Молдавії, Криму, Південно-Східного союзу і т. д.» обговорювали Петлюра зі своїм наступником на посаді генерального секретаря військових справ Миколою Поршем 2 січня 1918 року (20 грудня 1917 р.).

Нарешті, 23 (10) грудня 1917 року в Києві підготували проєкт Конституції УНР, п. 3 якого містив опис території держави та окремо застерігав особний статус Криму:

Територія Української Народної Республіки обіймає такі землі з переважно українською людністю, які зараз приналежать до Російської держави: губернії Київську, Подільську... Херсонську і Таврійську, за виключенням частей неукраїнських (як Крим) і з причиненням сусідніх територій українських.

Українські політичні організації Криму також у цілому співпрацювали з кримськими татарами. Так, у липні 1917 року на місцевих виборах у Сімферополі 9% жителів проголосували за спільний українсько-кримськотатарський блок, а 12–13 листопада (30–31 жовтня) того ж року утворили Кримський революційний штаб (з 28 (15) грудня — Штаб кримських військ), до складу якого увійшли представники кримськотатарських, українських і російських військових організацій. За спогадами Юрія Тютюнника, пізніше — генерал-хорунжого Армії УНР, а на той час — організатора 1-го Сімферопольського пішого полку імені гетьмана Петра Дорошенка,

Москалі повели одверту боротьбу проти нас. За ними пішли поляки й жиди. Татари, грузини, білоруси та інші «інородці» організовано підтримували нас...

До президії клубу прибув поручник Ібрагимів, голова татарської військової організації. Була то людина енергійна, рішуча. Як

татарський патріот він ненавидів москалів усією душею. Мав університетську освіту. Весь час татари підтримували нас. Тепер пор. Ібрагимів просив у нас поради і підтримки. Ми порадили йому робити те, що ми вже зробили, й обіцяли свою підтримку. Через два дні на мусульманському цвинтарі відбулося татарське свято. Мені довелося бути в складі нашої делегації, яку вислала президія ключу для привітання татар. Свято закінчилося маршем через місто до помешкань нашого полку, де татарам салютували наші частини. В той же день народився в Симферополі окремий татарський курінь.

Як згадувала Харитина Пекарчук, перша жінка, нагороджена державною відзнакою УНР,

Не дивлячись на всі перешкоди, нам удалось перепроводити українізацію 3-ох запасових полків, що стояли в Симферополі, ми організували хор, аматорський гурток, улаштовували літературні поранки, а навіть видавали газету до спілки з татарами. Треба підкреслити, що співпраця з татарами була якнайкраща.

Головною силою штабу стали кримськотатарські кінні ескадрони, через що більшовики всіх своїх озброєних противників на півострові називали «ескадронцями». Очолив штаб Джафер Сейдамет.

7

Достеменно невідомо, коли вперше у кримськотатарському національному русі виникла ідея проведення Курултаю — національних Установчих зборів. Найвірогідніше, це сталося наприкінці липня 1917 року після провалу переговорів Мусвиконкому із Тимчасовим урядом щодо утворення на півострові кримськотатарських військових частин. Сейдамет усвідомив необхідність скликання Курултаю саме напередодні арешту Челебіджіхана 5 серпня (23 липня):

Вдивляючись у його ясні й спокійні очі, пояснив, як йому подобалося, короткими і точними фразами, що з початком розпа-

ду Росії нам необхідно зміцнити сили для протистояння анархії; щоб наш народ залишався господарем своєї долі, нам так само необхідно на основі виборів, які відповідають виборчій системі, зв'язати його з однією з центральних організацій; у цьому випадку, якщо центр російського правління встоїть, то буде змушений ще більш зважати на нашу центральну організацію, якщо не встоїть, — то організація стане фундаментом нашої незалежності, і остаточно підсумував усе сказане словами: «Нам потрібний Курултай!». У всьому моєму житті, ніде і ні на кого мої думки або слова не впливали так, як це слово — «Курултай» — подіяло тоді на Челебіджіхана. Рвучко схопившись з місця, він схвильовано привітав мене. Ми обнялися, ніби побачилися знову після довгої розлуки, подолавши тисячі випробувань. Очі Челебіджіхана світилися захопленням... Він попросив тільки, щоб цю думку і це слово я до пори нікому не розкривав. Скликаючи Курултай... Тепер Челебіджіхан, незважаючи на всі небезпеки, візьметься за втілення цієї ідеї. У твердості його рішення не було жодного сумніву.

На вже згаданому II делегатському з'їзді 14–15 (1–2) жовтня 1917 року Челебіджіхан так переконував його учасників у необхідності проведення Курултаю:

Після того як протягом шести місяців комітету вдалося здійснити культурно-національні ідеали народу, тепер перед комітетом, у зв'язку з новими політичними обставинами, постає питання подальшої долі Криму, яке, на думку комітету, повинен вирішити Курултай (сейм), термінове скликання якого гостро відчувається комітетом. Завдання Курултаю визначені: обговорення питання про територіальну автономію для Криму і, у разі його ухвалення, видання відповідних основних законів.

З'їзд рішення підтримав, утворив комісію з підготовки до виборів та доручив розробити правила їх проведення. Голосування проводилося 2–4 листопада (20–22 жовтня) 1917 року, попередньою датою початку Курултаю визначили 7 грудня (24 листопада). Сейдамет писав:

Нарешті, після стотридцятичотирирічного полону (починаючи із 1783 р.) наш народ ухвалив рішення відродити на основі справжньої свободи і демократії національну владу. Всі, хто знаходився в межджі, були рішучими прихильниками того, що створення Курултаю є не тільки політичною необхідністю, але й нашим священним правом, правом бути господарем власної долі.

28 (15) листопада Сейдамет виступив у Сімферополі з промовою:

Ми проти татаризації Криму, але ми проти суверенної влади будь-якої іншої національності над Кримом. Якщо ми скликаємо татарські національні установчі збори «Курултай», то лише для того, щоб з'ясувати для себе і виявити перед іншими волю татарської національності, але голос татар не є голосом всього Криму. Для цього необхідні Всекримські Установчі збори, в яких мають взяти участь усі народності, що населяють Крим.

У виборах взяла участь абсолютна більшість кримських татар, старших 20 років, обрали 79 делегатів (23 представники від Ялти, 19 — від Сімферополя, 16 — Феодосії, 11 — Євпаторії, 7 — Перекопа і по одному від трьох кримськотатарських військових підрозділів). Четверо делегатів були жінками. За рівнем демократичності та рівноправності система обрання Курултаю була найпрогресивнішою в тодішньому мусульманському світі, та навіть і до сьогодні дає фору деяким країнам. 16 (3) листопада 1917 року урочисто відкрився Національний татарський музей у Ханському палаці в Бахчисараї. На його відкритті Челебіджіхан проголосив, як згадував Сейдамет:

Ми хочемо врятувати Крим від анархії. І для того, щоб надійніше захистити його, кримські мусульмани вирішили створити Курултай. Тому що тільки Курултай, будучи освяченою комісією, обраною на законній підставі, століттями міг гарантувати порядок і справедливість не тільки тюрків, а й інших народів... Однак наш народ відкриває Курултай не для того, щоб поширювати свою владу. Можливо, наше рішення підтримають і захочуть працювати разом з нами всі народності, які населяють Крим.

А ось як передала промову муфтія газета «Голос Татар»:

Татарський Курултай має на увазі не одних лише татар. Його погляди звернені й до інших народностей, які протягом століть живуть з татарами дружнім братським життям... Татарський народ визнавав, визнає і завжди буде визнавати права кожної національності. Татарський Курултай нарівні зі сподіваннями та ідеями татар буде шанувати також ідеї і сподівання й інших народностей, що живуть з ними в Криму. Курултай буде запрошувати ці народності до спільної роботи і зусиль для досягнення загальних для всіх благ.

Таким чином, від самого початку Курултай розглядався його лідерами як кримськотатарські національні Установчі збори, що не претендують на визначення долі решти мешканців півострова.

Безкоштовний фрагмент закінчився. Бажаєте читати далі?

[Скоропадський і Крим](#)
Від протистояння
до приєднання
Сергій Громенко

Купити